

LITERATUROZNAWSTWO

Anatol Brusiewicz

DOI: 10.15290/bb.2020.12.01

Grodzieński Uniwersytet Państwowy

im. Janki Kupały

<https://orcid.org/0000-0002-0007-5147>

Беларуска-польскае літаратурнае памежжа ў эстэтычнай прасторы XIX стагоддзя

Паміж беларусамі і палякамі ніколі не існавала вялікіх дыстанцый – ні геаграфічных, ні іншых, таму іх заўсёды аб'ядноўвалі шматлікія сувязі: ад палітычных і эканамічных да культурных і літаратурных, якія цікавяць нас, вядома, у першую чаргу. І калі гаворка ідзе аб пранікненні беларускай культуры ў Польшчу і наадварот – польскай культуры ў Беларусь, то варта заўважыць, што згаданыя працэсы адбываліся не роўна, так бы мовіць, з рознай інтэнсіўнасцю. Зрэшты, і сама інтэнсіўнасць узаемадзеяння ў розныя гістарычныя перыяды выглядала па-рознаму. Так, напрыклад, польскі ўплыў на беларускую культуру і літаратуру відавочна ўзмацніўся пасля Люблінскай уніі 1569 года, у выніку якой палякі і беларусы апынуліся ў складзе адзінай дзяржавы – Рэчы Паспалітай. Далей уплыў пачаў толькі нарастаць, польская мова стала паспяхова выцясняць з розных сфер ужытку старабеларускую, а Польшча пераўтварацца ў культурную мадэль, пэўны ўзор для большай часткі беларускай арыстакратыі і шляхты.

А вось XIX стагоддзе – гэта той этап у беларуска-польскіх сувязях, калі нарэшце можна назіраць пэўную раўназначнасць ва ўзаемных уплывах. Адной з прычын такіх зменаў становіцца страта Рэччу Паспалітай дзяржаўнасці. А залежнасць палітычная амаль заўсёды абарочваецца навязваннем дзяржавамі-захопнікамі сваіх каштоўнасцей, у тым ліку і культурных. Апынуўшыся перад пагрозай з боку чужых традыцый, польская культура пачынае шукаць саюзнікаў сярод культур больш-менш роднасных. Так атрымалася, што беларуская культура акурат адпавядала на ролю своеасаблівага донара, бо мела багаты

фальклор, старажытную міфалогію, адмысловую абраднасць і іншыя цікавыя адметнасці. У сваю чаргу, для беларускай культуры, заўсёды самадастатковай, але замкнутаў унутры сябе, наспеў час пераадолення самаізаляцыі. Хуткі выхад на новы ўзровень, па-за вусную народную традыцыю, на першым этапе магла забяспечыць якраз добра распрацаваная польская літаратурная мова. У выніку паўстае такі феномен, як беларуска-польскае літаратурнае памежжа з цэлай плеядай арыгінальных творцаў (Адам Міцкевіч, Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Габрыэля Пузыня, Уладзіслаў Сыракомля, Адам Плуг, Вінцэнт Каратынскі і некаторыя іншыя аўтары), чые імёны досыць часта выклікаюць спрэчкі наконт таго, у якой ступені той ці іншы пісьменнік суадносіцца з той, альбо другой нацыянальнай літаратурай. У той жа час ёсць другія важныя пытанні, дагэтуль не вырашаныя літаратуразнаўствам. Патрабуе, напрыклад, пільнай увагі з боку навукоўцаў праблема вызначэння ступені ўплыву на прадстаўнікоў беларуска-польскага літаратурнага памежжа агульнаеўрапейскіх мастацкіх тэндэнцый, а таксама спосабы і шляхі рэалізацыі ў межах іх паэтычнай творчасці вядучых філасофскіх і эстэтычных ідэй XIX стагоддзя. Праца ў гэтым кірунку дазволіць больш поўна ўявіць усю разнастайнасць, шматграннасць гісторыка-літаратурнага працэсу ў вышэй згаданым рэгіёне і значна ўдакладніць каардынаты айчыннага вербальнага мастацтва.

Адразу варта адзначыць, што эстэтычная прастора Еўропы ніколі не ўяўляла сабой нешта маналітнае, бо і народы, якія насяляюць еўрапейскія абшары, вельмі розныя – кожны са сваім унікальным гістарычным вопытам. Таму любыя ідэі, што тут узнікалі, альбо прыходзілі сюды звонку, знаходзілі ў выніку самыя розныя формы ўвасаблення. Тая самая заканамернасць спрацавала і ў XIX стагоддзі, якое ў цэлым прайшло пад знакам рамантызму, аднак са сваімі адметнасцямі ў кожным асобна ўзятым рэгіёне. Свае ўнікальныя асаблівасці рамантычная эстэтыка, вядома, мела і на беларуска-польскім культурным і літаратурным памежжы, куды ідэі рамантызму (перш за ўсё нямецкага і англійскага) прасочваліся даволі марудна, хоць і не сустракалі сур’ёзных перашкод на сваім шляху. Асабліва гэта датычыць “беларускі бок” памежжа, паколькі *класіцызм не стаўся эпохай у развіцці беларускай літаратуры і, аднаведна, не было патрэбы ў яго “звяржэнні” рамантыкамі*¹. І калі ў літаратуры той жа Германіі,

¹ Э. Дорошевич, Вл. Конон, *Очерк истории эстетической мысли Белоруссии*, Москва 1972, с. 149.

альбо Англіі рамантызм – гэта амаль вокалгненная рэакцыя *расчаравання ў магчымасці разумнага пераўтварэння грамадства на аснове прынцыпаў свабоды, роўнасці і братэрства*², галоўным праяўленнем якой становіцца бескампраміснае адмаўленне ўсіх пастулатаў класіцызму, то ў Польшчы і Беларусі не назіралася такога антаганізму: рамантызм тут выпяваў амаль два дзесяцігоддзі, часам разрываючы класіцыстычныя шаблоны, а часам і прыстасоўваючыся пад каноны папярэдняй эстэтычнай сістэмы. Такая сітуацыя складвалася ў сілу самых розных абставінаў, аднак найбольш відавочная прычына кампрамісу паміж беларуска-польскім рамантызмам і класіцызмам (вынікам гэтай згоды якраз і стала запаволенне развіццё першага ў параўнанні з рамантызмам заходнееўрапейскім) крыецца ў агульнасці галоўнай мэты рамантыкаў і класіцыстаў ва ўмовах страты дзяржаўнасці Рэччы Паспалітай (Вялікім Княствам Літоўскім): вызваліць радзіму з-пад імперскага прыгнёту, прычым не толькі ў плане палітычным, але і пазбавіцца залежнасці ва ўсіх астатніх сферах. Як заўважае Святлана Куль-Сяльверстава, *дыдактычная роля культуры, дэкларуемая еўрапейскім Асветніцтвам, ва ўмовах беларускіх земляў атаясамлівалася з неабходнасцю выхавання патрыёта і грамадзяніна*³. Ад згаданай функцыі культуры не сталі адмаўляцца і прадстаўнікі беларуска-польскага (ліцвінскага) рамантызму, змяняючы хіба толькі метады выхавання. Такім чынам, неабходнасць вызвалення – палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, культурнага і ўрэшце ментальнага разумелі (адчувалі) усе: і зацятая прыхільнікі старой класіцыстычнай школы, і маладое пакаленне творчай інтэлігенцыі, арыентаванай на захад, дзе рамантычнае мастацтва ўжо дало свой плён. Зрэшты, неабходнасць тая ў розных рэгіёнах колішняй Рэчы Паспалітай таксама мела розную вастрыву. І, як паказвае гісторыя, там, дзе згаданай “вастрыві” не ставала, у культуры і мастацтве надалей панавала спакойная рацыянальнасць класіцызму, хоць, безумоўна, не без спроб яе парушыць. Такую спробу, напрыклад, зрабіў польскі паэт, драматург і перакладчык, член варшаўскага “Таварыства сяброў навукі” Францішак Вэнжык, які ў 1811 годзе на замову “Таварыства” піша працу “Аб паэзіі драматычнай”, дзе разглядае шырокае кола праблем, звязаных з тагачаснымі літаратурнымі тэндэнцыямі. У выніку спецыяльная камісія (у яе склад увайшлі Людвік Асіньскі, Каятан Козьмян, Юльян

² Ю. Борев, *Эстетика*, Москва 1981, с. 234.

³ С. Куль-Сяльверстава, *Беларусь на мяжы стагоддзяў і культур: Фармаванне культуры Новага часу на беларускіх землях (другая палова XVIII ст. – 1820-я г.)*, Мінск 2000, с. 260.

Урсын Нямцэвіч і Ян Тарноўскі)⁴ працу Ф. Вэнжыка раскрытыкавала і адхіліла, абвінаваціўшы маладога вучонага ў неапраўданым захваленні Уільямам Шэкспірам і ў тым, што ён дазваляе сабе паўстаць супраць агульнапрынятых правілаў, як гэта робяць нямецкія пісьменнікі, якія, на думку камісіі, не вызначаюцца добрым літаратурным густам⁵. Пэўныя зрухі ў бок рамантычнай традыцыі адбыліся і са з'яўленнем у 1815 годзе навукова-мастацкага часопіса “Дзённік варшаўскі” (“*Ramiętnik Warszawski*”). Яго першы рэдактар Фелікс Бенткоўскі пачаў змяшчаць матэрыялы, прысвечаныя літаратурнаму і інтэлектуальнаму жыццю Англіі і Германіі, творы прадстаўнікоў перадрамантызму, такіх як Готхальд Эфраім Лесінг, Іаган Вольфганг фон Гётэ, Фрыдрых Шылер. Праўда, у большасці артыкулаў рабіліся спробы прымірыць, аб'яднаць класіцызм і рамантызм, паставіць іх побач, дэкларуючы раўназначнасць абодвух накірункаў. Узорам такога “прымірэння” з'яўляецца, напрыклад, літаратуразнаўчы нарыс Ф. Вэнжыка “Пра паэзію наогул” (“*O poezji w ogólności*”), а яшчэ ў большай ступені даследаванне Казіміра Браздзінскага “Аб класіцызме і рамантызме альбо аб духу польскай паэзіі” (“*O klasycyzności i romantyczności, tudzież o duchu poezji polskiej*”).

У параўнанні з Варшавай і некаторымі другімі рэгіёнамі колішняй Рэчы Паспалітай, сітуацыя з Вялікім Княствам Літоўскім выглядала інакш: *ярмо расійскай няволі было на землях ВКЛ даўжэйшым і значна цяжэйшым, чым у Царстве Польскім*⁶. І паколькі ў гістарычнай Літве актуальная, агульная і для класіцыстаў, і для носьбітаў іншых эстэтычных поглядаў праблема вызвалення насіла значна вастрэйшы характар, то зусім заканамерным з'яўляецца той факт, што *польскі рамантызм, які вырас, перш за ўсё, з вопыту барацьбы з прымусам Расіі, найбольш ярка расквітнеў менавіта ў Вялікім Княстве*⁷, узнікшы спачатку ў Вільні, а не ў Варшаве. Канешне, і тут меўся свой супраціў рамантычным тэндэнцыям: можна згадаць хоць бы асобу Яна Снядэцкага і яго знакаміты артыкул “Аб творах класічных

⁴ Гл.: Б. Czwórnoǵ-Jadczaк, *Werdykt. (Wokół rozprawy Franciszka Wężyka O poezji dramatycznej)*, “*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologiae*” 2003, t. 20/21 (2002/2003), s. 251.

⁵ Гл.: А. А. Брусевіч, *Фактары беларускай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча*, Гродна 2008, с. 20–21.

⁶ Б. Цывіньскі, *Рамантычны падмурак культуры XIX ст. Вялікага Княства Літоўскага*, [у:] *Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры*. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі 7–11 верасня 1998 г., Мінск 1998, с. 226.

⁷ Тамсама, с. 227.

і рамантычных” (“O pismach klasycznych i romantycznych”), апублікаваны ў 1819 годзе на старонках часопіса “Віленскі дзённік” (“Dziennik Wileński”). Зрэшты, згаданае выданне змяшчала і матэрыялы, змест якіх рыхтаваў шчодрую глебу для рамантычнага пералому. Нельга, напрыклад, не згадаць фалькларыстычны нарыс Марыі Чарноўскай “Помнікі славянскай міфалогіі, захаваныя ў звычаях вясковага люду на Белай Русі” (“Zabytki mitologii słowianskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Białej Rusi dochowywane”), які пабачыў свет у 1817 годзе. Альбо апублікаваныя ў 1818 годзе літаратурныя апрацоўкі беларускіх народных песень Крыстына Ляха-Шырмы, змешчаныя разам з арыгіналамі і аздобленыя каментарыем перакладчыка-інтэрпрэтатара. Па словах Уладзіміра Мархеля, вусную творчасць народа К. Лях-Шырма разглядаў як крыніцу абнаўлення літаратуры, якая знаходзіцца ў палоне пераймальніцтва, запазычвае чужародныя мастацкія вобразы⁸. Такая думка цалкам супадае з рамантычным разуменнем ролі фальклору і народнай культуры ў фарміраванні новага тыпу літаратуры.

Супрацоўнічаў з “Віленскім дзённікам” і літаратуразнаўца Лявон Бароўскі, які ў *эстэтыцы і літаратурна-мастацкай крытыцы займаў пазіцыю паміж класіцызмам і рамантызмам*⁹, але з ухілам усё ж такі ў бок апошняга, аб чым сведчыць яго найбольш вядомая праца (друкавалася спачатку на старонках часопіса, а ў 1820 г. выйшла асобнай кнігай у віленскай друкарні А. Марціноўскага) “Заўвагі пра паэзію і рыторыку з пункту гледжання іх падабенства і адрознення” (“Uwagi nad poezją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy”). У адрозненне ад свайго ўніверсітэцкага калегі, зацятага прыхільніка ідэалогіі класіцызму Я. Снядэцкага, які лічыў непрыстойным дурыць галаву людзям *бязглуздзіцай вясковых баб (dubati bab wiejskich)*¹⁰, Л. Бароўскі меў цалкам іншы погляд на фальклор і другія формы народнай культуры, сцвярджаючы што праз іх *мы здолеем глыбей пранікнуць у своеасабліваць паэтычнага мыслення і адчування нашых продкаў*¹¹. І гэтыя ідэі неўзабаве знайшлі водгук у сэрцах студэнцкай моладзі, сярод якіх аказаўся і А. Міцкевіч – пачынальнік беларуска-польскай рамантыч-

⁸ У. І. Мархель, *Прадвесце: беларуска-польскае літаратурнае ўзаемадзеянне ў першай палове XIX ст.*, Мінск 1991, с. 13.

⁹ У. М. Конан, *Бароўскі Лявон*, [у:] *Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1995, с. 365.

¹⁰ J. Śniadecki, *O pismach klasycznych i romantycznych*, “Dziennik Wileński” 1819, t. 1, № 1, s. 21.

¹¹ L. Borowski, *Uwagi nad poezją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy*, Wilno 1820, s. 83.

най традыцыі. Зрэшты, малады паэт уразіўся і пазіцыяй Я. Снядэцкага, асабліва яго “*dubami bab wiejskich*”. Тым болей, прафесар у артыкуле “Аб творах класічных і рамантычных” згадвае тыя “*duby*” (бязглуздзіцу, лухту) не аднойчы, абураючыся на апанентаў: *Romantyczność mówi: durzmy ludzi, pokazujmy im duby, znieśmy prawa nauki i rozsądku, żeby nie było prawidła do sądzenia nas!* (Рамантызм кажа: *давайце дурыць людзей, паказваць ім розную лухту, давайце знішчым законы навукі і здаровага сэнсу, каб не было крытэрыяў нас ацэньваць!*)¹². Рэакцыяй А. Міцкевіча на здэклівую інтэрпрэтацыю эстэтычных пастулатаў рамантызму становіцца верш “*Romantyczność*”. Заўважым, што менавіта гэтае слова ў часы славацкай спрэчкі паміж рамантыкамі і класіцыстамі выкарыстоўвалася для абазначэння рамантызму як ідэйнай, мастацкай і літаратурнай плыні. Тэрмін “*romantyzm*” увайшоў у шырокі кантэкст крыху пазней, выцесніўшы “*romantyczność*” (першапачатковае значэнне дадзенага слова) у разрад састарэлай лексікі¹³. Таму і назву аднайменнага твора А. Міцкевіча варта было б перакласці на беларускую мову як “Рамантызм”, а не як “Рамантычнасць” (у перакладзе, здзейсненым Нінай Тарас, змешчаным у большасці выданняў), альбо “Рамантыка” (у менш вядомым перакладзе Лявона Баршчэўскага¹⁴), бо гэта быў не проста верш, напісаны ў рамантычным ключы, але эстэтычны маніфест рамантызму – агульнакультурнай плыні з уласнай філасофіяй і складанай сістэмай каштоўнасцей, плыні, якую прадстаўляў аўтар балады і не прымаў Я. Снядэцкі. Так, згаданы маніфест, якім фактычна адкрываецца (калі не лічыць аўтарскую прадмову і ўводны верш “Першацвет”) дэбютны зборнік паэта, то бок першы том “Паэзіі”, быў адрасаваны найперш Я. Снядэцкаму, чый рацыяналізм *мусіў быць нейтралізаваны ірацыяналізмам Міцкевіча*¹⁵. Але каб і другія пачулі, што насамрэч кажа рамантызм. Эпіграфам да твора паслужылі радкі У. Шэкспіра з трагедыі “Гамлет”: *Methinks, I see.... where? In thy mind's eyes* (Здаецца мне, што бачу... Дзе? Перад вачыма душы маёй)¹⁶. Фактычна тымі ж словамі, у якіх яшчэ раз гучыць заклік зірнуць на свет духоўнымі вачыма, балада і заканчваецца: *Miej serce i pa-*

¹² J. Śniadecki, *O pismach klasycznych i romantycznych*, s. 25.

¹³ Гл. *Romantyczność*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, [online], <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/romantyczność;5490465.html>, [доступ: 23.03.2020]

¹⁴ Гл.: А. Міцкевіч, *Выбраная лірыка*, Мінск 2018, с. 17.

¹⁵ У. І. Мархель, *Шлях да Беларусі: Адам Міцкевіч – прадвеснік адраджэння беларускай літаратуры*, Мінск 2003, с. 18.

¹⁶ A. Mickiewicz, *Dziela*: w XVII t., Warszawa 1998, t. I, s. 55.

*trzej w serce!*¹⁷ Гэтак у вершы лірычны герой звяртаецца да старца з павелічальным шклom (гратэскавы вобраз самога Я. Снядэцкага), які не дапускае, што Каруся (сімвалізуе мастацтва рамантызму) мае здольнасць бачыць прывід каханага (сімвалізуе фальклор, народную культуру, дух эпохі), таму злосна абвінавчвае дзяўчыну ў блузненні: *Duchy karczemnej tworem gawiedzi, // W głupstwa wywarzone kuźni. // Dziewczyna duby smalone bredzi, // A gmin rozumowi bluźni*¹⁸. Нагадаем яшчэ раз, што акурат у тых самых “грахах” Я. Снядэцкі абвінавчвае рамантызм. Гэтак жа непахвальна прафесар выказваецца і пра ўлюбёнца рамантыкаў У. Шэкспіра, называючы яго дылетантам і невукам, які не меў ні адпаведнай адукацыі, ні творчых арыенціраў, але жыў за кошт таго, што *ставіў п’есы на тавернах і корчмах, забаўляючы паспаліты люд*¹⁹ (а між іншым калега Я. Снядэцкага, Л. Бароўскі, нават перакладаў гэтага “дылетанта”).

А. Міцкевіч вырашыў адрэагаваць на спробу падрыву аўтарытэту вядомага творцы (як і рамантызму ў цэлым) адразу двума спосабамі: паэтычным (паказваючы ў баладзе здольнасць ідэй У. Шэкспіра да рамантычнай рэінкарнацыі), а таксама звыклым для апанента – у выглядзе навуковага артыкула (прадмовай да першага тома “Паэзіі”). У прадмове яе аўтарам робіцца падрабязны экскурс у гісторыю еўрапейскай літаратуры, які ахоплівае перыяд ад глыбокай старажытнасці да сучаснай А. Міцкевічу эпохі. З мэтай увесці чытача ў свет рамантызму, як, зрэшты, і ў свет уласнай творчасці, паэт дакладна абазначае межы, а таксама характар і тэндэнцыі развіцця рамантычнага мастацтва²⁰. Не прамінае А. Міцкевіч выказацца і пра постаць У. Шэкспіра:

Вялікі Шэкспір, якога слухна называюць дзіцём пачуцця і ўяўлення, угадаваны толькі на народных традыцыях, здолеў паказаць у сваіх творах яркі прыклад геніяльнай індывідуальнасці і дух эпохі. Глыбокі знаўца людскіх сэрцаў, ён смела і праўдзіва выяўляў рысы чалавечай натуры ў драматычнай паэзіі – новым відзе мастацтва, галоўная асаблівасць якога ў адлюстраванні барацьбы паміж жарсцю і абавязкам, на чым палягае і адна з ідэй рамантычнага светаадчування²¹.

¹⁷ Тамсама, с. 57.

¹⁸ Тамсама, с. 57.

¹⁹ J. Śniadecki, *O pismach klasycznych i romantycznych*, s. 13.

²⁰ Гл.: А. А. Брусевіч, *Фактары беларускай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча*, с. 20.

²¹ A. Mickiewicz, *O poezji romantycznej*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 48.

Барацьба, пра якую піша А. Міцкевіч, не адбываецца ў знешнім свеце. Поле бітвы паміж жарсцю і абавязкам (пачуццямі і разважлівасцю) месціцца ў людскім сэрцы. Спробы спасціжэння гэтай таемнай сферы паступова эвалюцыяніравалі ў зацікаўленаць праблемай чалавечай асобы: *яна становіцца для рамантыкаў цэнтральнай, вакол якой групуюцца ўсе астатнія аспекты іх ідэйна-эстэтычных пазіцый*²². Зрэшты, каб усё гэта ўбачыць, трэба валодаць сапраўды духоўным зрокам, а каб яшчэ распазнаць тонкія нюансы ўбачанага, тут ужо трэба быць У. Шэкспірам. У сувязі з гэтым згадваецца адзін цікавы момант, апісаны Валерыем Брусавым у кнізе “Маленькія драмы Пушкіна”: *Міцкевіч вітаў Пушкіна пасля аднаго з чытанняў “Барыса Гадунова” словамі: “Tu Scheakspearus eris, si fata sinant”*²³ (“Ты будзеш Шэкспірам, калі дазволіць лёс”). В. Брусаў палічыў такую ацэнку сумнеўнай пахвалай, маўляў *Пушкін мусіць быць Пушкіным, а не Шэкспірам*²⁴, хоць на самой справе А. Міцкевіч зусім не сумняваўся ў творчай індывідуальнасці свайго расійскага калегі, адно толькі падкрэсліў, што той мае здольнасць заглыбляцца ў людскія сэрцы, праўда, патэнцыял гэтай здольнасці не да канца пакуль раскрыты.

Выключную ролю асобы У. Шэкспіра і яго мастацтва ў фармаванні эстэтычнага поля беларуска-польскага літаратурнага памежжа пацвярджае і яшчэ адзін вялікі рамантык, выпускнік Віленскага ўніверсітэта Юльюш Славацкі. Ён ставіў творчасць гэтага англійскага паэта на першае месца, вышэй за Дантэ, Вальтэра, альбо Байрана, якіх лічыў геніямі літаратуры: *над імі ўзнёсся Шэкспір, бо не ўласнае сэрца, не ідэі свайго часу, але сэрцы і думы людскія незалежна ад прыналежнасці да пэўнай эпохі маляваў*²⁵. Інакш кажучы, з творчасці У. Шэкспіра Ю. Славацкі вылучае важную для рамантычнай эстэтыкі ідэю пазачасавасці мастацтва. Гэтая ідэя знойдзе сваё ўвасабленне ў паэзіі не толькі рамантыкаў, сярод якіх, вядома, і прадстаўнікі беларуска-польскага літаратурнага памежжа, але і ў творчасці чарговых пакаленняў пісьменнікаў, асабліва ў сімвалістаў, экспрэсіяністаў і сюррэалістаў. Уласны паэтычны вопыт Ю. Славацкага сфармаваўся, канешне, крыху наўзбоч ад беларуска-польскіх літаратурных сувя-

²² А. С. Дмитриев, *Теория западноевропейского романтизма*, [в:] *Литературные манифесты западноевропейских романтиков*, Москва 1980, с. 12.

²³ В. Я. Брюсов, *Маленькие драмы Пушкина*, [online], http://dugward.ru/library/brusov/brusov_malenkie_dramy.html, [доступ: 26.03.2020].

²⁴ Тамсама.

²⁵ J. Słowacki, *Wstęp do trzeciego tomu “Poezji”*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, s. 202.

зей, аднак цалкам адмовіць ва ўплыве на творчую свядомасць гэтага рамантыка эстэтычных ідэй, сфармуляваных у асяродку тых жа філаматаў і філарэтаў, нельга. Як нельга не заўважыць уплыву, асабліва на раннюю яго творчасць, паэзіі А. Міцкевіча, альбо на развіццё мастацкага і філасофскага светапогляду містыцызму Анджэя Гавяньскага – яшчэ аднаго вядомага выхадца з беларуска-польскага памежжа. Пра тое, што Ю. Славацкі не быў чужым для ліцвінскага культурнага арэалу, сведчыць, напрыклад, публікацыя яго санетаў на старонках альманаха “Незабудка”²⁶. Рэдактар выдання, Я. Баршчэўскі, друкуе іх, праўда, не ўказваючы прозвішча аўтара (пад псеўданімам Безыменны), з-за чаго пазней у польскім літаратуразнаўстве ўзнікне цэлая дыскусія наконт прычын дзіўнай ананімнасці, а нават прыналежнасці асобных санетаў Ю. Славацкаму. Але факт застаецца фактам: творчыя пошукі гэтага польскага паэта знаходзяць кропкі судакранання з беларускай эстэтычнай парадыгмай.

Яшчэ адна важная эстэтычная ідэя, якая таксама наўпрост звязана з шэкспіраўскай традыцыяй – ідэалізацыя катэгорыі свабоды, у тым ліку свабоды асобы і творчасці. Дадзеная ідэя, як заўважае Аляксандр Дзмітрыеў, *была ў рамантыкаў філасофскай трансфармацыяй палітычнай ідэі свабоды*²⁷, таму цалкам зразумела, чаму яна становіцца адной з найбольш актуальных на беларуска-польскім літаратурна-рамантычным памежжы. І калі мастацкая рэалізацыя ідэі свабоды палітычнай (напрыклад, вершы на патрыятычную тэму) не выклікала вялікага непаразумення паміж прыхільнікамі розных эстэтычных школ, то ўжо на свабоду ў іншых сферах меркаванні маглі рэзка разыходзіцца. Той жа Я. Снядэцкі лічыў рамантычную свабоду блюзнерствам, як і любыя спробы паўстаць супраць законаў, паводле якіх спрадвеку жыло мастацтва. А вось Фрыдрых Шлегель, адзін з прадстаўнікоў ранняга нямецкага рамантызму, лічыў, што *непрыстойна сучаснаму чалавеку прасіць міласціну ў папярэдняга стагоддзя*²⁸, бо гэта вельмі абмяжоўвае творчыя магчымасці. У сваёй працы “Пра значэнне вывучэння грэкаў і рымлян” ён піша: *неабходна не штучнае перайманне знешніх формаў, а засваенне духу, сапраўднага, прыгожага і добрага ў любові, поглядах і ўчынках, засваенне свабоды*²⁹. Заўважым,

²⁶ Гл.: Bezimienny, *Sonety, Niezabudka*: noworocznik wydany przez Jana Barszczewskiego, Petersburg 1842, s. 172–178.

²⁷ А. С. Дмитриев, *Теория западноевропейского романтизма*, с. 13.

²⁸ Ф. Шлегель, *О значении изучения греков и римлян*, [в:] *Литературные манифесты западноевропейских романтиков*, с. 47.

²⁹ Тамсама, с. 47.

погляды Ф. Шлегеля, як і яго старэйшага брата Аўгуста Вільгельма, а таксама іншых прадстаўнікоў нямецкага рамантызму знаходзілі станоўчыя водгукі ў асяродку беларуска-польскай творчай інтэлігенцыі, становячыся надзейным грунтам для ўласных эстэтычных і мастацкіх пошукаў. На аўтарытэт А. В. Шлегеля, напрыклад, спасылаецца ў сваёй “Прадмове” А. Міцкевіч, у выніку чаго многія яго пазіцыі пераклікаюцца з канцэпцыямі нямецкіх рамантыкаў. Гэта тычыцца і поглядаў на мастацтва старажытнай Грэцыі, і захаплення У. Шэкспірам, і звароту да эпохі Сярэднявечча, і замілавання фальклорам, міфалогіяй і народнымі традыцыямі. Нездарма літаратурны крытык Міхаіл Грабоўскі называе першага ліцвінскага рамантыка *вучнем нямецкай школы, які прышчэпіў нам яе прыгажосць і памылкі*³⁰. Следдам за А. Міцкевічам апелюе да творчасці братоў Шлегелей, а таксама Наваліса тэарэтык уласна польскага (не ліцвінскага) рамантызму Маўрыцы Махнацкі, вызнаючы прымат інтуіцыі над асветніцкім рацыянальным мысленнем і памяці над рэальным часам, сцвярджаючы, што *паэзія не з’яўляецца тварэннем розуму*³¹. Не заставалася ў баку і “паўночнае” адгалінаванне беларуска-польскага рамантызму, прадстаўнікі якога згуртаваліся вакол “Незабудкі” Я. Баршчэўскага. На старонках гэтага выдання з’яўляюцца цікавыя эсэ, прысвечаныя эстэтычным праблемам сучаснага мастацтва. Як прыклад, артыкул Вінцэнта Давіда (гэта ягоным вершам “Dumka” (“Думка”), у якім з’яўляецца вобраз кветкі незабудкі, адкрываецца самы першы нумар аднайменнага альманаха³²) “Oryginalność i nowość w artystostwie – prawda estetyczna” (“Індывідуальнасць і наватарства ў мастацтве – сапраўдная эстэтыка”), дзе між іншым сцвярджаецца, што *для сапраўднага творцы яго ўласны светапогляд і палёт фантазіі, свабодны і незалежны ад літаратурных традыцый, з’яўляюцца неабходнымі ўмовамі мастацкай індывідуальнасці*³³. Трэба адзначыць, што аўтарам, чые творы друкаваліся на старонках альманаха, такія погляды з большага імпанавалі, хоць не кожны, вядома, стараўся рэалізаваць іх на практыцы. Нават сам рэдактар Я. Баршчэўскі, будучы

³⁰ M. Grabowski, *Uwagi nad balladami*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, s. 133.

³¹ M. Mochnacki, *O duchu i źródłach poezji*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, s. 74.

³² Гл.: W. Dawid, *Dumka*, *Niezabudka*: noworocznik wydany przez Jana Barszczewskiego, Petersburg 1840, s. 1–3.

³³ W. Dawid, *Oryginalność i nowość w artystostwie – prawda estetyczna*, *Niezabudka*: noworocznik wydany przez Jana Barszczewskiego, Petersburg 1841, s. 256.

яўным прыхільнікам рамантычнай эстэтыкі, не спяшаўся развітвацца з паэтыкай класіцызму: для шэрагу яго твораў, апублікаваных і ў “Незабудцы”, і ў іншых выданнях, характэрны разважлівасць, павучальнасць і маралізатарства. Зрэшты, як слухна заўважае Віктар Ванслаў, *эстэтыка рамантызму не толькі адлюстроўвала развіццё мастацтва, але і ў многім апырэджавала, прадугадвала яго*³⁴. Таму многія рамантычныя ідэі, якія ў першай чвэрці XIX стагоддзя прыйшлі на беларуска-польскае літаратурнае памежжа і набылі тут свае спецыфічныя формы, у адпаведнасці з тутэйшым гістарычным, палітычным і культурным зместам, рэалізаваліся не адразу, альбо не ў поўнай меры. Нават вершы геніяльнага рамантыка А. Міцкевіча – усяго толькі *зерне будучай паэзіі*³⁵, якое дало сапраўдны плён толькі ў канцы XIX – на пачатку XX стагоддзя, са з’яўленнем у польскім вербальным мастацтве феномену “Маладой Польшчы” і прыходам у беларускую літаратуру “нашаніўскага” пакалення пісьменнікаў. Менавіта яны здолелі найбольш яскрава адлюстраваць дух часу, як найшырэй раскрыць таямніцы народнай душы, звярнуць увагу на разрыў паміж ідэалам і рэальнасцю і адначасова *пераадолець прорву паміж чалавекам і прыродай, чалавекам і гісторыяй*³⁶, каб урэшце здзейсніць мару, якую здаўна песцілі ўсе паэты па абодва бакі беларуска-польскага літаратурнага памежжа: убачыць сваю радзіму вольнай.

L I T E R A T U R A

Arkan Ū. L., *Ideji romantizma kak tendenciâ nemeckoj filosofii XIX v.*, “Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriâ 6. Filosofiiâ, politologiiâ, sociologiiâ, psihologiiâ, pravo, meždunarodnye otnošeníâ” 2005, vyp. 2 [Аркан Ю. Л., *Идеи романтизма как тенденция немецкой философии XIX в.*, “Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право, международные отношения” 2005, вып. 2].

Bezimenny, *Sonety*, Niezabudka: noworocznik wydany przez Jana Barszczewskiego, Petersburg 1842.

³⁴ В. В. Ванслов, *Эстетика романтизма*, Москва 1966, с. 13.

³⁵ Цыт. паводле: У. І. Мархель, *Шлях да Беларусі: Адам Міцкевіч – прадвеснік адраджэння беларускай літаратуры*, с. 19.

³⁶ Ю. Л. Аркан, *Идеи романтизма как тенденция немецкой философии XIX в.*, “Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право, международные отношения” 2005, вып. 2, с. 53.

- Brusevič A. A., *Faktary belaruskaj kul'tury ūtvorčasci Adama Mičkeviča*, Grodna 2008 [Брусевич А. А., *Фактары беларускай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча*, Гродна 2008].
- Brûsov V. Â., *Malen'kie dramy Puškina*, [online], http://dugward.ru/library/brusov/brusov_malenkie_dramy.html, [dostup: 26.03.2020] [Брюсов В. Я., *Маленькие драмы Пушкина*, [online], http://dugward.ru/library/brusov/brusov_malenkie_dramy.html, [доступ: 26.03.2020]].
- Borev Ū., *Èstetika*, Moskva 1981 [Борев Ю., *Эстетика*, Москва 1981].
- Borowski L., *Uwagi nad poezją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy*, Wilno 1820.
- Cyvin'ski B., *Ramantyczny padmurak Kul'tury HИH st. Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga*, [u:] *Adam Mičkevič i nacyânal'nyâ kul'tury*. Materyâly Mižnarodnaj navukova.j kanferencyi 7–11 verasnâ 1998 g., Minsk 1998 [Цывінскі Б., *Рамантычны падмурак культуры ХІХ ст. Вялікага Княства Літоўскага*, [y:] *Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры*. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі 7–11 верасня 1998 г., Мінск 1998].
- Czwońnóg-Jadczak B., *Werdykt. (Wokół rozprawy Franciszka Wężyka O poezji dramatycznej)*, "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologiae" 2003, t. 20/21 (2002/2003).
- Dawid W., *Dumka*, Niezabudka: noworocznik wydany przez Jana Barszczewskiego, Petersburg 1840.
- Dawid W., *Oryginalność i nowość w artystostwie – prawda estetyczna*, Niezabudka: noworocznik wydany przez Jana Barszczewskiego, Petersburg 1841.
- Dmitriev A. S., *Teoriâ zapadnoevropejskogo romantizma*, [v:] *Literaturnye manifesty zapadnoevropejskich romantikov*, Moskva 1980 [Дмитриев А. С., *Теория западноевропейского романтизма*, [в:] *Литературные манифесты западноевропейских романтиков*, Москва 1980].
- Doroševič È., Konon Vl., *Očerk istorii èstetičeskoj mysli Belorussii*, Moskva 1972 [Дорошевич Э., Конон Вл., *Очерк истории эстетической мысли Белоруссии*, Москва 1972].
- Grabowski M., *Uwagi nad balladami*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Konan U. M., *Baroŭski Lâvon*, [u:] *Mysliceli i asvetniki Belarusi: Èncyklapedyčny davednik*, Minsk 1995 [Конан У. М., *Бароўскі Лявон*, [y:] *Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1995].
- Kul'-Sâl'verstava S., *Belarus' na mâžy stagoddzâŭ i kul'tur: Farmavanne kul'tury Novaga času na belaruskîh zemlâh (drugaâ palova XVIII st. – 1820-â g.)*, Minsk 2000 [Куль-Сяльверстава С., *Беларусь на мяжы стагоддзяў і культуры: Фармаванне культуры Новага часу на беларускіх землях (другая палова ХVІІІ ст. – 1820-я г.)*, Мінск 2000].

- Marhel' U. Ī., *Pradvesce: belarуска-pol'skae litaraturnae ūzaemadzeānne ū peršaj palove XIX st.*, Minsk 1991 [Мархель У. І., *Прадвесце: беларуска-польскае літаратурнае ўзаемадзеянне ў першай палове XIX ст.*, Мінск 1991].
- Marhel' U. Ī., *Šlāh da Belarusi: Adam Mičkevič – pradvesnik adradžēnnā belaruskaj litaratury*, Minsk 2003 [Мархель У. І., *Шлях да Беларусі: Адам Міцкевіч – прадвеснік адраджэння беларускай літаратуры*, Мінск 2003].
- Mickiewicz A., *Dziela: w XVII t.*, Warszawa 1998, t. I.
- Mickiewicz A., *O poezji romantycznej*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Mičkevič A., *Vybranaā liryka*, Minsk 2018 [Міцкевіч А., *Выбраная лірыка*, Мінск 2018].
- Mochnacki M., *O duchu i źródlach poezji*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Romantyczność*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, [online], <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/romantycznosc;5490465.html>, data dostępu [23.03.2020].
- Šlegel' F., *O značenii izučeniā grekov i rimlān*, [v:] *Literaturnye manifesty zapadnoevropejskih romantikov*, Moskva 1980 [Шлегель Ф., *О значении изучения греков и римлян*, [в:] *Литературные манифесты западноевропейских романтиков*, Москва 1980].
- Słowacki J., *Wstęp do trzeciego tomu "Poezji"*, [w:] *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Śniadecki J., *O pismach klasycznych i romantycznych*, "Dziennik Wileński" 1819, t. 1, № 1.
- Vanslov V. V., *Ėstetika romantizma*, Moskva 1966 [Ванслов В. В., *Эстетика романтизма*, Москва 1966].

РЭЗЮМЭ

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАЕ ЛІТАРАТУРНАЕ ПАМЕЖЖА
Ў ЭСТЭТЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ ХІХ СТАГОДДЗЯ

Артыкул прысвечаны праблемам пранікнення ў Польшу і Беларусь ідэі заходнеўрапейскага рамантызму (найперш немецкага), у выніку чаго ўся эстэтычная і мастацкая парадыгма беларуска-польскага літаратурнага памежжа паступова мяняецца, адкрываючы новыя гарызонты для славеснага мастацтва. Адною з асаблівасцей функцыянавання гэтай парадыгмы з'яўляецца яе адносна прасты пераход ад класічнай мадэлі да рамантычнай мадэлі, што было ў значнай ступені аблегчана палітычнай сітуацыяй, аб'ядноўваючы як класіцыстаў, так і рамантыкаў у спробах аднавіць страчаную радзіму – Рэч Паспалітую Абодвух Народаў. Такім чынам, у працэсе дыялогу і ў канфрантацыі паміж

прадстаўнікамі класіцызму і рамантызму ідэя свабоды становіцца ключавой. Гэта яна стварыла асноўныя вектары развіцця беларуска-польскага літаратурнага памежжа ў эстэтычнай прасторы XIX стагоддзя.

Ключавыя словы: Беларуска-польскае памежжа, класіцызм, рамантызм, эстэтыка, ідэя вольнасці.

STRESZCZENIE

BIAŁORUSKO-POLSKIE POGRANICZE LITERACKIE W PRZESTRZENI ESTETYCZNEJ XIX WIEKU

Artykuł poświęcony jest problemom przenikania do Polski i na Białoruś idei romantyzmu zachodnioeuropejskiego (przede wszystkim niemieckiego), w wyniku czego cały estetyczny i artystyczny paradygmat białorusko-polskiego pogranicza literackiego stopniowo zmienia się, otwierając nowe horyzonty dla sztuki werbalnej. Jedną z cech funkcjonowania tego paradygmatu jest jego stosunkowo proste przejście od modelu klasycznego do modelu romantycznego, co zostało w dużej mierze ułatwione przez sytuację polityczną, jednocząc klasyków i romantyków w próbach odzyskania utraconej ojczyzny – Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Tak więc w procesie dialogu oraz w konfrontacji między przedstawicielami klasycyzmu i romantyzmu idea wolności staje się kluczowa. To ona stworzyła główne wektory rozwoju białorusko-polskiego pogranicza literackiego w przestrzeni estetycznej XIX wieku.

Słowa kluczowe: pogranicze białorusko-polskie, klasycyzm, romantyzm, estetyka, idea wolności.

SUMMARY

BELARUSIAN-POLISH LITERARY BORDERLAND IN THE AESTHETIC SPACE OF THE 19TH CENTURY

The article is devoted to the problems of penetration of Western Europe romanticism (German in particular) into Poland and Belarus as a result of which the whole aesthetic and artistic paradigm of Belarusian-Polish literary borderland is gradually changing, opening new horizons for verbal art. One of the features of the functioning of this paradigm is its relatively smooth transition from the classic model to the romantic model, which was largely facilitated by the political situation, uniting both the Classicists and the Romanticists in an effort to regain the lost independence of their homeland, the Polish-Lithuanian Commonwealth. Thus, in the process of dialogue, and in the confrontation between representatives of classicism and romanticism, the idea of freedom becomes a key one. It formed the main vectors of development of the Belarusian-Polish literary borderland in the aesthetic space of the 19th century.

Key words: Belarusian-Polish borderland, classicism, romanticism, aesthetics, the idea of freedom.